

Sigrid Merx

Naar een typologie van kunst in de publieke ruimte

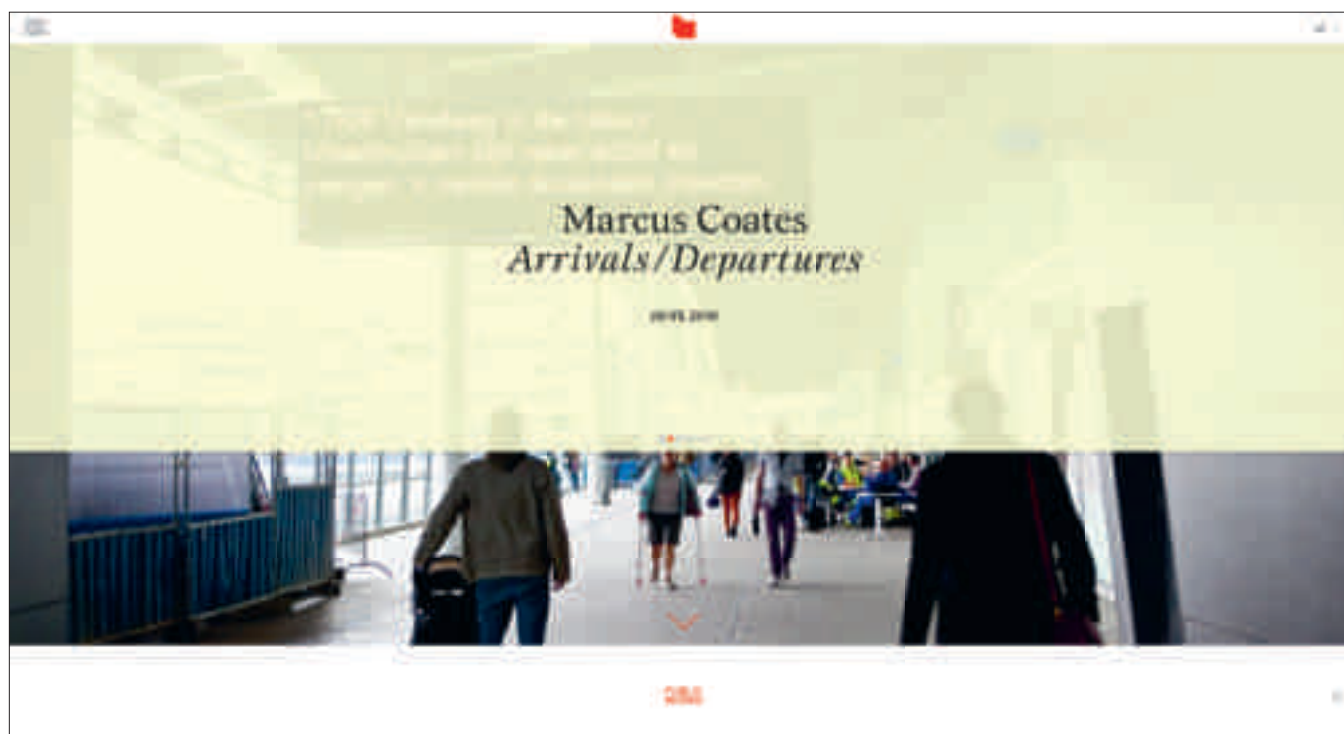
Kunst in de fysieke publieke ruimte manifesteert zich in vele gedaanten. Van standbeeld, graffiti, cultureel evenement, radicale interventie, architectonisch hoogstandje, pop-upbibliotheek tot sociaal-artistiek wijkproject. Hoe tot een bruikbare typologie te komen? Door niet de kunst, maar de ruimte als vertrekpunt te nemen.

Publieke ruimte, of het nu een buiten- of een binnenruimte betreft, is geen gegeven, maar een constructie. Zij is ontworpen en ingericht. Hoe ze functioneert en wordt ervaren hangt niet alleen samen met haar inrichting, maar ook met de manier waarop wij er gebruik van maken. Ruimte, zo zegt Michel de Certeau, is een in praktijk gebrachte plek. De straat, zoals deze is ingetekend op de kaart van de stedenbouwkundige, is een plek. Maar zodra iemand erdoor wandelt, verandert deze in een ruimte (Certeau 1984, 118). In het doen worden de mogelijkheden van de straat – erin wandelen, fietsen, winkelen – geactiveerd en wordt de plek een ruimte. Men kan ook dingen op straat doen waar deze eigenlijk niet voor is ingericht, zeg yoga.¹ In het doen worden dan juist alternatieve mogelijkheden van de publieke ruimte zichtbaar gemaakt. Kunstenaars en ontwerpers spelen een rol bij zowel het ontwerpen van de ruimte *voor* het publiek als het vormgeven aan alternatieve vormen van gebruik van de ruimte *door* het publiek. Daarnaast kan kunst door interventies in de publieke ruimte het beeld en de ervaring van het publiek doen kantelen. Deze drie functies van kunst in de publieke ruimte – ontwerpen, toe-eigenen en interveniëren – kunnen we in verband brengen met drie domeinen van ruimte die socioloog en filosoof Henri Lefebvre onderscheidt: *conceptualized space*, *perceived space* en *lived space* (Lefebvre 1991, 38-39). Deze gebruik ik als uitgangspunt bij het schetsen van een typologie van kunst in relatie tot de publieke ruimte.

Ontwerpen en inrichten

Conceptualized space (of *conceived space*, zie Lefebvre 1991, 361) betreft de ruimte zoals deze wordt gepland, ontworpen en gecontroleerd door de staat, architecten en stedenbouwkundigen. Deze komt tot uitdrukking in plannen, ontwerpen, kaarten en modellen en hangt samen met politieke en beleidsmatige kaders op het gebied van ruimtelijke ontwikkeling.

Zo krijgen architecten en stedelijk ontwerpers van de overheid de opdracht kwalitatief hoogwaardige publieke binnen- en buitenruimtes te ontwerpen en in te richten, en wordt scenaristen en softwareontwerpers gevraagd om ramp-scenario's voor deze gebouwen en gebieden te simuleren en visualiseren. Ontwerp wordt ingezet voor de leefbaarheid en beheersbaarheid

publicworksutrecht.nl

van de publieke ruimte. Hierbij wordt vaak samengewerkt met kunstenaars die de opdracht krijgen een kunstwerk te maken dat de ervaring van de publieke ruimte positief versterkt. Zoals *Aura Utrecht* (2016), een installatie van kunstenaarscollectief PolyLester, bestaande uit drie gigantische cilinders van pvc-lamellen op de trappen bij het Jaarbeursplein in Utrecht, die voorbijgangers uitnodigt zich terug te trekken uit de drukte van stad en station in de rust van de cilinders, maar zich daar ook op een speelse, actieve manier toe te verhouden.² Het kunstwerk functioneert als publieke ruimte binnen de publieke ruimte.

Ook het broedplaatsenbeleid zoals dat in steden als Amsterdam wordt gevoerd, kunnen we in de context van *conceived space* begrijpen. De overheid wijst specifieke, 'achtergebleven' gebieden aan waar kunstenaars en creatieve

professionals kunnen wonen en werken, vanuit de veronderstelling dat creativiteit de levendigheid en leefbaarheid van de publieke ruimte vergroot. Vaak fungeert de kunst hier als kwartiermaker die de wijk 'klaar' maakt voor grootschalige herontwikkeling.

In deze gevallen staan kunst en ontwerp in het teken van een van bovenaf opgelegde visie op de publieke ruimte, die bedacht, gepland en gecontroleerd kan worden.

Toe-eigenen

Perceived space is volgens Lefebvre de ruimte zoals deze zich in de dagelijkse realiteit manifesteert in en door het gebruik van zijn burgers, de fysiek tastbare en waarneembare ruimte waar wij ons in begeven en elkaar ontmoeten. Alleen al door de ruimte actief met elkaar te gebruiken, eigenen wij ons deze toe, soms haaks op de →

bedoelingen van de planners. Denk aan de ‘olifantenpaadjes’: door herhaaldelijk gebruik uitgesleten paadjes, ontstaan omdat mensen in hun verlangen naar de kortste route de bestemde paden negeren. Ze zijn het directe gevolg van de ervaring dat de publieke ruimte niet optimaal ‘werkt’ en de behoefte deze anders te gebruiken.

Kunstenaars zijn vaak aanjagers bij het ontdekken en creatief toe-eigenen van publieke ruimtes die niet, niet meer of niet goed als dusdanig functioneren. Dergelijke vormen van artistieke space hacking kunnen de vorm aannemen van pop-upcafés, -winkels of -bibliotheken, of zelf aangelegde moes- en kruidentuinen, zoals De Tuinfabriek van Ester van de Wiel, een openbaar voedselproducerend dak op winkelcentrum Hoog Catharijne in Utrecht. Het dak, ooit ingericht als een openbare ruimte waar bewoners en winkelend publiek konden

economisch opzicht. Vaak samen met bewoners en betrokkenen, met aandacht en ruimte voor hun behoeften, ideeën en inzet. Collectiviteit en cocreatie spelen een belangrijke rol. Deze projecten zijn eerder procesgericht dan een herkenbaar kunstwerk. Kunstenaars zetten hun manier van kijken en werken in om vergeten, mislukte of vastgelopen publieke ruimtes, samen met direct betrokkenen, in beweging te brengen, waarmee ook het debat over de publieke ruimte wordt aangezwengeld. Het ontwikkelen van de publieke ruimte is hier geen conceptuele daad, maar een proces waarbij de kunstenaar met de poten in de modder staat.

Interveniëren

Lived space is het domein van de collectieve verbeelding, visioenen en dromen, de kunstzinnige verbeelding van de publieke ruimte zoals die zou kunnen zijn, los van de beperkingen van beleidskaders en de praktische realiteit. Deze functioneert als een interventie waarmee de kunstenaar inbreekt en ingrijpt, zowel in de abstracte modellen als in de concrete realiteit van de publieke ruimte, en deze hierdoor ontregelt, bevraagt en in een ander perspectief plaatst. Dergelijke kunstwerken schrikken ons op uit onze routine, maken ons aan het lachen, brengen ons in de war of dagen ons uit. Zoals de graffiti van Laser 3.14, die met zijn straatpoëzie de mensen wakker wil schudden (zie Mulder 2015), of *Songs for Thomas Piketty* (2016), de installatie van transistorradios van theatermaker Dries Verhoeven, waarbij nietsvermoedende voorbijgangers worden aangesproken door een stem die om geld bedelt. De titel verwijst naar de econoom Piketty die waarschuwt voor een groeiende kloof tussen rijk en arm.

Vaak worden bij interventies de mogelijkheden van *virtual reality* en *augmented reality* ingezet, om een laag aan de publieke ruimte toe te voegen en nieuwe ervaringen mogelijk te maken. Zoals bij *Forward to Nature* (2015), een project van Rnul Interactive en bioloog en theatermaker Thijs van Vuure. Zij creëerden een virtuele, interactieve natuurbeleving in de stad waarbij de voorbijganger een natuurlijke setting naar keuze kan laten projecteren over de architectuur van de steeg waar hij doorheen loopt.⁴ Het kunstwerk als interventie wordt geen onderdeel van de inrichting van de publieke

Studio Laser 3.14, Jonge Roelensteeg, Amsterdam, 2015. Foto: Laser 3.14

vertoeven, raakte in onbruik. Van de Wiel blies het nieuw leven in. Gft inzamelen, composteren, zaaien, groeien, oogsten, koken en eten vormen het productieproces van deze fabriek, die draaiende wordt gehouden door bewoners en werknemers van Hoog Catharijne.³

Uit deze en soortgelijke projecten spreekt een grote betrokkenheid. Het zijn zoektochten naar alternatieve vormen van (samen)leven en (samen)werken, in sociaal, ecologisch en/of

ruimte, maar ontregelt deze door er tijdelijk iets aan toe te voegen: een vraag, voorstel, kritische gedachte, verhaal, ervaring, realiteit.

Samenspel

Anders dan het strikte onderscheid in dit artikel doet vermoeden, lopen het top-down ontwerp van de publieke ruimte, de bottom-up toe-eigening van die ruimte en de radicaal artistieke interventie in die ruimte in de praktijk dwars door elkaar. Er zijn grote vraagstukken op het gebied van duurzaamheid, mobiliteit, economie en sociale cohesie. Dit maakt dat er ingrijpende transitie nodig zijn om de stad en publieke ruimte voor iedereen ook in de toekomst leefbaar te houden. Overheid en bedrijfsleven zijn er van overtuigd geraakt dat de planning en inrichting van de toekomst en onze publieke ruimtes zowel een proces zijn, als een kwestie van collectieve verbeelding, en dat daarin kunstenaars, ontwerpers en burgers een belangrijke rol kunnen spelen.

We zien dit terug in initiatieven als *Marconia*, een stadslaboratorium op een voormalig rangeerterrein in Rotterdam-West. Vernieuwers uit bedrijfsleven, overheid, onderwijsinstellingen, kunstenaars, ontwerpers en bewoners worden hier uitgedaagd ter plekke innovaties te ontwikkelen en testen. Zo ontstaat er een dorp waar makers en gebruikers werken en soms wonen, en bezoekers zich vermaken en inspiratie opdoen. Hier wordt duidelijk hoe het ontwerpen van de publieke ruimte steeds procesmatiger wordt benaderd en verbonden raakt met de notie van experiment en het vormgeven van alternatieve mogelijkheden, en hoe overheid, bedrijfsleven, kunstenaars en burgers als cocreators worden benaderd.

Tegelijkertijd zien we dat het kunstwerk in de publieke ruimte plaatsmaakt voor de interventie. In plaats van aan een blijvend kunstwerk wordt de voorkeur gegeven aan tijdelijke artistieke ingrepen die de dagelijkse sociale routine doorbreken en mensen in het hier en nu met elkaar verbinden. Zo nodigde Stichting Kunst in het stationsgebied in samenwerking met de gemeente Utrecht onder de titel *Public Works* in 2016 zes kunstenaars uit zich voor langere tijd aan het vernieuwde stationsgebied te verbinden, om daar via interventies in te spelen op de dynamiek van de omgeving en het publiek.

Zijn artistieke interventies in de openbare ruimte dan de artistieke kers op de taart van ruimtelijk beleid? Niet per definitie. Een voorbeeld van hoe door de gemeente gesteunde artistieke interventies ook de ontregelende uitdager kunnen zijn van het debat over de inrichting van de publieke ruimte, is het project *KleinpolderPARK*. Op het oudste verkeersknooppunt van Nederland, het Kleinpolderplein bij Rotterdam, waar de auto's in een complex web van fly-overs onder en boven elkaar bewegen, heeft het kunstenaarscollectief Observatorium een begin gemaakt met de aanleg van een stadspark. Vooruitlopend op de politieke discussie over de toekomst van het sterk verouderde verkeersplein zijn alvast twee losse fly-overs toegevoegd. Als twee 'wachtende bogen', hangend boven een nieuw ingericht water- en rietlandschap, belichamen zij de belofte dat het verkeersplein in de toekomst ook voor voetgangers toegankelijk zal zijn. Kunstzinnige interventie als een manier om vorm te geven aan een toekomst die er juist door de verbeelding ervan wellicht ooit zal komen. Het ontwerp van de toekomst als een proces dat door de kunst in beweging kan worden gezet. Kunst in de publieke ruimte is allang niet meer het exclusieve terrein van de beeldend kunstenaar. ●

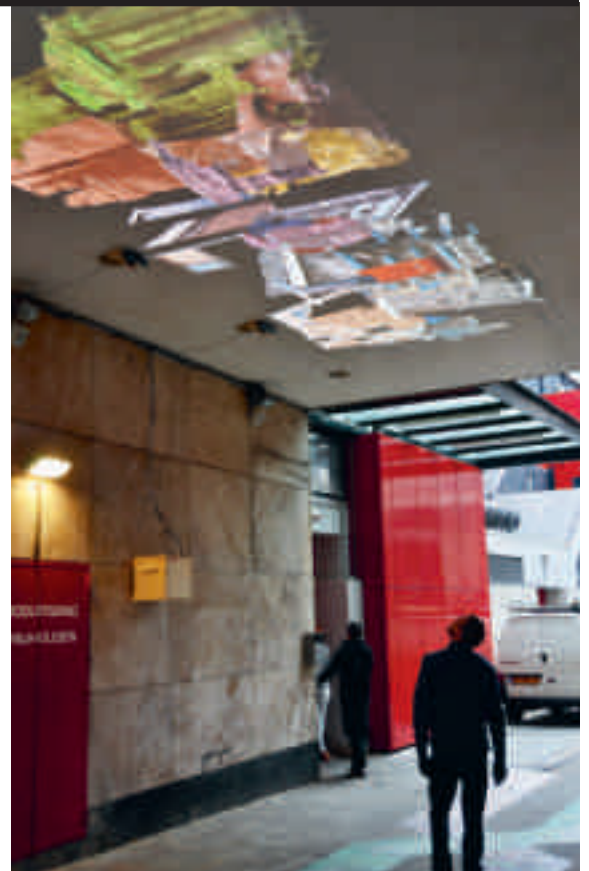
Literatuur

- Certeau, M. de (1984) *The practice of everyday life*. Parijs: Les presses de réél.
 Lefebvre, H. (1991) *The production of space*. Oxford/Cambridge: Blackwell Ltd.
 Mulder, V. (2015) 'Deze straatpoët wil met graffiti de wereld wakker schudden'. In: *De correspondent*. (decorrespondent.nl/2238/deze-straatpoet-wil-met-graffiti-de-wereld-wakker-schudden/192092703066-034bea50)

Noten

- 1 Zoals tijdens *Flaneren op de fly-over* van het Rotterdamse kunstenaarscollectief Observatorium en Stichting Werkgemeenschap Kleinpolder toen een afgesloten oprit naar de A13 24 uur lang veranderde in voetgangersgebied waar tal van activiteiten plaatsvonden; zie kleinpolderpleinpark.nl/
- 2 Het project maakt deel uit van *Public Works*. Zie aan het slot van het artikel, en www.publicworksutrecht.nl
- 3 detuinfabriek.org
- 4 rnul.nl/forward-to-nature-at-zig-zag-city/

Thijs van Vuure in samenwerking met Rnul interactive, *Forward to nature*, video-installatie (in opdracht van Architectuurfestival ZigZagCity, Rotterdam), 2012. Foto: Aart Muis